

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

123:2 • 2003

Syntesens roll och världshistorien. Samhällelig komplexitet och imperiernas historia

Av Janken Myrdal

Synteser

Vad är en syntes och varför är det viktigt att skriva synteser? På ordboksnivå är syntesen en sammansättning av mångfald till en helhet eller i hegelianska termer en sammanfogning av tesen och antitesen till en syntes som i sig bevarar de båda motsatserna.

I arbetet med "Det svenska jordbrukets historia", där jag var huvudredaktör, diskuterade vi kravet på en god syntes i författargruppen. Var och en hade en lång period att sammanfatta, och vi arbetade under devisen "Var noggrann men också djärv".¹ Man måste våga utmana och skapa nytt, annars är det ingen mening med syntesskrivande.

Men varken ordboken eller devisen ger någon bra beskrivning av syntesskrivandet och dess nödvändighet. Kanske är det enklare att börja med vad som inte är en syntes. Att skriva en serie referat är inte en syntes. Inte heller läroböcker eller lexikonartiklar består som regel av synteser, eftersom dessa skall redovisa forskningsläget på ett rättvisande sätt. Författaren skall träda i bakgrunden och låta forskarkollektivets insatser framträda. Läsaren vill ha reda på olika teorier i en avvägd blandning och inte bara den enda sidans synpunkter.

Inte heller sammanfattningen av den egna källnära forskningen är någon syntes. Arbetet med källmaterial kräver med nödvändighet hårda begränsningar av forskningsområdet. Den egna forskningens resultat, oavsett hur stora mödor man gjort, blir därför en bit att lägga till mångfalden. Sällan lå-

1. I förorden till banden har jag givit några glimtar av arbetet, och devisen finns i förordet till band 2 av Det svenska jordbrukets historia, Janken Myrdal, *Jordbruket under feodalismen*, Stockholm 1999, s 8.

Janken Myrdal, f 1949, är professor i agrarhistoria vid Sveriges Lantbruksuniversitet. Efter avhandlingen om medeltida åkerbruk har han bland annat behandlat jordbrukshistoria under olika tidsperioder och medeltiden ur olika aspekter, till exempel bondedagböcker från 1800-talet och mirakelberättelser på medeltiden. Myrdal var initiativtagare till och huvudredaktör för den stora agrarhistoriska syntesen *Det svenska jordbrukets historia*. Han arbetar för närvarande bland annat med en biografi över Folke Dovring.

Adress: Avdelningen för agrarhistoria, SLU, Box 7013, 750 07 Uppsala
E-post: janken.myrdal@ekon.slu.se

ter man de egna forskningsresultaten tråda tillbaka och bilda en del av en större helhet i sammanfattningen och gjorde man det skulle detta vara ett brott mot den källnära forskningen som genre.

Det räcker inte heller med att förkasta tidigare ståndpunkter, eller att visa svagheter i de förhärskande teoribygggena. Nedrivandet lockar många forskare, men hur elegant det än görs eller hur nödvändigt det än är skapar detta i sig inte någon syntes.

Därmed kan det vara dags att beskriva några egenskaper syntesen skall ha. Den viktigaste är nyskapandet. Syntesen skall ur mångfalden skapa en ny helhet, två och två skall bli fem. Men detta kan man säga om all forskning.

Säregenheten ligger istället i att syntesen sammanfattar och organiserar kunskap på ett stort område. Det sätt jag använder syntes här skiljer sig således från den hegelianska triaden tes-antites-syntes, ett schema som kan användas även i den lilla studien. Den stora syntesen kan dock bli en tes att driva en anti-tes mot, för nya kommande stora synteser.

Det är här djärvheten krävs eftersom den som skriver en stor syntes skall ta andras resultat och placera dem i sammanhang som resultatens skapare kanske inte alls tänkt sig. Ju djärvare och mera nyskapande syntesen är, desto mera utmanande och förstörelselockande är den. Detta är den grundläggande orsaken till att synteser behövs. Organiserandet av kunskapen i stora strukturer med rena linjer är förutsättningen för att ny forskning om väsentliga frågor skall kunna stimuleras och nya tidigare oupptäckta forskningsfält identifieras samt nya stora synteser skall kunna ta form.

Men denna djärvhet får inte slå över i flum. Man kan inte ge upp kravet på kontrollerbarhet bara för att syntesen kräver ett visst mått av storslagenhet. Skapandet av kontrollerbara teorier om hur verkligheten är utformad är vetenskapens *credo*. I detta avseende råder en vetenskapens enhet mellan naturvetenskap, samhällsvetenskap och humaniora, i sökandet efter en – alltid approximativ – sanning. Förhållandet behandlas utförligare i Arne Jarricks artikel i detta nummer av *Historisk tidskrift*.

Förvisso dyker det ibland upp föreställningar som förkastar kunskapsökandet, men dessa betraktar jag som utomvetenskapliga tankerörelser. Egendomligt nog brukar sådana förkastanden av möjligheten till kunskap vara förknippade med de vildaste och mest bisarra antaganden om hur verkligheten fungerar. Kreationismen brukar starta med att ifrågasätta och förkasta den biologiska evolutionsläran, för att därefter göra en saltomortal som landar i att den otroliga beskrivningen i bibeln alltså kan vara korrekt. Vul-

gär-postmodernismen brukar börja med att hävda att det inte går att nå kunskap om verkligheten, för att i nästa andetag komma med okontrollerbara påståenden om exempelvis underliggande symbolik i kvarlevorna efter människors verksamhet.

Kravet på kontrollerbarhet är den avgörande svårigheten i arbetet med stora synteser. Man måste gripa över ett helt fält av kunskap och arbeta som en målare vilken inte bara avbildar de mest intressanta detaljerna i tavlans fokus utan också antyder omgivningen. Synteser skrivs om barndomens historia, jordbrukets historia och liknande övergripande ämnen – inte om plogens spridning i Östergötland eller andra detaljerade utsnitt ur verkligheten. Det är inte möjligt att själv kunna mer än en mindre del av faktamaterialet om dessa stora entiteter och en än mindre del kan förmedlas i texten.

Det måste därför finnas bärande element av kontrollerbara byggstenar från vilka syntesbyggaren utgår i försöken att överbrygga och täcka de okända fält som måste ingå. Forskarens uppgift är att identifiera indicier som är essentiella för helheten.

Dessutom blir klagörandet av den underliggande historiefilosofin, det vill säga redovisande av tankestrukturer och värderingar, viktig eftersom denna historiefilosofi bildar utgångspunkten för de interpolationer som görs. Med värderingar avses då inte enbart moraliska eller politiska värderingar utan fastmer värderingar av vilka faktorer i historien som är centrala och vilka som är perifera. Detta upplyftande av den historiefilosofiska nivån är dock inte en svaghet, utan tvärtom är historiefilosofin en underskattad del av historievetenskapen.

Historiens trender och framtiden

Istället för att fortsätta med att presentera ett recept för en syntes skall jag i det följande kortfattat presentera delar av en syntes på övergripande nivå. Denna utgår från en studie där jag arbetat med ett försök att ge historikerns bidrag till framtidsforskningen.

Enklast skulle man kunna förhålla sig till framtiden genom att säga att historikerns viktigaste bidrag är att fastslå att det oväntade alltid kommer att inträffa. Sociologens eller ekonomens korttidstrender kommer att brytas, och utvecklingen kommer att ta en annan riktning.

Inte heller historikern kommer att kunna dra slutsatser från det som förefaller säkert. Ett exempel kan hämtas från Paul Kennedys bok om stormakters uppgång och fall under de senaste fem århundradena. Boken publicera-

des 1987 och han avslutade avsnittet om Sovjetunionen med att konstatera att ingenting tyder på att denna stormakt skulle "accept imperial decline gracefully", och han tog stöd i historien:

Indeed, historically, *none* of the overextended, multinational empires which have been dealt with in this survey – the Ottoman, the Spanish, the Napoleonic, the British – ever retreated to their own ethnic base until they had been defeated in a Great Power war, or (as with Britain after 1945) were so weakened by war that an imperial withdrawal was politically unavoidable.²

Han drog slutsatsen att de som ser fram emot Sovjetunionens kollaps kanske borde tänka på att sådana kollapsar vanligen orsakar stora kostnader på oväntade sätt. Två år efter denna prognos sjönk Sovjetväldet ihop som en misslyckad sufflé, relativt stilla och utan stor våldsutgjutelse. Kanske var det något nytt som framträdde, efter det kalla krig som haft sina blodiga konflikter men inte varit ett världskrig. Ett trendbrott lät historikerns förutsägelse komma till korta.

Just därför att vi förutsätter att det oväntade kommer att inträffa, med 1989 som det stora och näraliggande exemplet, så måste försöken att se in i framtiden söka det konstanta. Finns det några trender som är genomgående i historien?

Några huvudtrender

Nedan skall jag skissera fem genomgående förändringstrender som jag ägnat ett särskilt intresse eftersom jag anser att de har avgörande betydelse. Man skulle kunna identifiera fler, och framförallt i högre grad diskutera det som är konstant och därmed bestämmande genom historien.

Jag utgår från sambandet mellan teknik och samhällsförändring och den historiefilosofiska ståndpunkten är att i detta samband finns en dynamisk kraft som driver utvecklingen.

1. Produktiviteten per areal har ökat genom teknikutveckling. Detta är den grundläggande förklaringen till att befolkningen har ökat, och man skulle kunna anse att denna befolkningsökning är ytterligare en huvudtrend genom historien. Men den kommer uppenbarligen inte att fortsätta genom nästa århundrade, utan att avta i ett mera universellt välfärdssamhälle.

2. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York 1989, s 514.

2. Produktiviteten på arbete har ökat genom teknikutveckling. Detta är orsak till och delvis orsakat av en ökad samhällelig arbetsdelning.
3. Kunskapsmassans tillväxt. Denna är delvis knuten till teknikutvecklingen, men har också ett förlopp i sig skapat av mänsklig nyfikenhet – en strävan som leder till vetenskapligt tänkande men även till konst, musik, et cetera. Denna tillväxt samverkar med en teknikutveckling som givit ökade möjligheter att spara och överföra kunskap och andlig kultur.
4. Den samhälleliga komplexiteten har tillväxt.
5. Behovsspektret har förändrats. Människor har inte bara förmågan att lösa problem för att tillfredsställa sina önskningar, de har också förmågan att finna nya önskningar. Dessa behov utvecklas i samband med de möjliga teknikutvecklingen ger.

Endast en av dessa huvudtrender, den fjärde, skall jag nedan ta upp något utförligare. Teknikutvecklingen samt krisens roll för att förstå förloppet på en övergripande nivå har jag berört i andra artiklar. Behovsspektrumets förändring har jag bara tagit upp i ett nutidsperspektiv. Kunskapsmassans tillväxt avser jag att i annat sammanhang försöka relativisera eftersom denna tvingar fram nya förhållningssätt till kunskap.³

Att försöka identifiera historiska huvudtrenderna på detta sätt är inte helt ovanligt inom världshistorisk syntesforskning. I en sammanfattning av världssystemforskningen har Stephen Sanderson skisserat fem huvudtrender under förindustriell tid: befolkningstillväxt, teknologisk tillväxt, politisk tillväxt – i betydelsen att stater blir större – ideologisk förändring, ökad kommersialisering.⁴ Skillnaden mot ovanstående består främst i att Sanderson, som tillhör världssystemskolan, mer betonar handelns och de internationella kontakternas roll. Detta ligger i tanken att världen är organiserad i centrum och periferi. Jag kommer nedan även att sätta ett frågetecken för att en ökning av staternas storlek skulle utgöra en av historiens huvudtrender.

3. Om teknik: Janken Myrdal, "Tio steg som förändrade världen", i *Folkets historia* 29 (2001), tryckt 2002. Om kriser: Janken Myrdal, "Society and Land Use in a Long-Term Perspective. Towards a Theory", *Environmental Changes in Fennoscandia During Late Quaternary* (Lundqua report 37), Lund 2000. Se även Janken Myrdal, "Miljökrisesens roll i historien", *Historisk tidskrift* 1997:2. Om behov och vad som är "produktion", se Janken Myrdal, *Den nya produktionen – det nya uppdraget. Jordbrukets framtid i ett historiskt perspektiv*, Stockholm 2001.

4. Stephen Sanderson, "World Systems and Social Change in Agrarian Societies, 3000 BC to AD 1500", i Robert A. Denemark et al (eds), *World System History. The Social Science of Long-Term Change*, London 2000.

Samhällelig komplexitet

Det är mycket svårt att peka på någon riktning i samhällsutvecklingen. Möjligt skulle man kunna hävda att vi, med långa perioder av bakslag, går mot allt mer demokratiska styrelseformer, mot en allt större frihet för den enskilda människan, mot en allt större humanism.⁵ En sådan historieskrivning måste bygga på synteser om kvinnans ställning, barnens rätt, massornas inflytande – och den skulle vara tvungen att ta ställning till den antropologiska relativismen. Tanken på ”primitiva” kulturer i förhållande till den uppställda målsättningen för människans självförverkligande ligger snubblande nära.

Jag vill inte utan vidare förkasta ett sådant försök att finna en riktning i historien trots dess fallgorpar, men jag skall istället använda mig av en mycket enklare hypotes om den samhälleliga utvecklingens riktning. Det finns nämligen en otvetydig tendens genom historien på samhällelig nivå – att antalet människor som samverkar ökar genom historien och att samverkan dem emellan blir allt mer mångsidig och får fler funktioner. Detta leder till en ökad samhällelig komplexitet.

Denna ökade komplexitet måste kunna hanteras av en funktionell samhällelig struktur, och ett viktigt element i en sådan funktionalitet är rationalisering och standardisering. I ekonomiska termer kan man uttrycka detta som att transaktionskostnaderna minskas, det vill säga de kostnader, främst i arbetstid, som kontakter kräver måste hållas på en någorlunda konstant nivå för den enskilda människan. En sådan nödvändig rationalisering av kontakterna sker genom formalisering i lagar, etiska förhållningsregler, underförstådda överenskommelser för utbyte av varor och tjänster, samt i andra regelverk som en effektiv marknad eller en effektiv statsapparat.

Annorlunda uttryckt kommer den ökade komplexiteten att leda till en ökad enkelhet. Förhandlingen om priset på en medeltida marknad är väsensskild från de färdiga prislapparna på en modern stormarknad, trots att den sistnämnda är ett resultat av en mycket mer komplex distributionsapparat med många fler och mer komplexa kontakter som måste upprättas innan varan når sin köpare.

Innan jag går vidare måste det påpekas att den ökade samhälleliga komplexiteten inte motsvaras av en grundläggande förändring av mänskligt beteende. I vänskap, fest, kärlek, et cetera finns en djup historisk konstant vars betydelse knappast kan överskattas. Däremot förändras de uttryck som

5. Ett försök till tolkning i den riktningen är Johan Söderberg, *Väld och civilisering i Sverige 1750–1870*, Stockholm 1999.

dessa känslor och beteenden tar sig med förändrade historiska förutsättningar. Exempelvis humorn är allmänmänsklig men ser annorlunda ut i olika tidsperioder.⁶

Eftersom mitt huvudintresse är sambandet mellan teknikens och samhällets omvandling kommer jag att koncentrera mig på detta samband. Man kan identifiera några faktorer i produktionens utveckling som leder till en ökad samhällelig komplexitet:

- en intensifiering som leder till ökad konkurrens om resurser,
- en arbetsdelning i den sammanhängande arbetsprocessen,
- en samhälleliga arbetsdelning i form av handel och utbyte.

Samhällets allt högre organisationsnivå är en funktionell följd av en mera utvecklade samhällelig komplexitet. Detta är förklaringen till att jag väljer en syntes över staternas – nationernas och imperiernas – utveckling som ett indicium på en ökad samhällelig komplexitet. Även andra organisationsnivåer kunde dock studeras, som byalag eller handelns organisering. När jag skisserar en syntes av nationernas och imperiernas utveckling kommer denna emellertid också att berätta något annat än det jag frågar efter.

Jag kommer att beskriva de stora politiska enheternas utveckling i tre steg. Först skall jag ta upp de största staternas ytstorlek, därefter alla större staters ytstorlek och slutligen de största staternas andel av världens befolkning. I vart och ett av de tre stegen av analysen kommer nya aspekter att framträda.

Imperiesyntesen som ett indicium

Årtiondena kring förra sekelskiftet försökte världshistoriska syntesskapare att identifiera ett antal ”kulturer” vilkas uppgång och fall skulle ha styrts historien. Det föreslogs mellan ett tiotal upp till ett par tiotals olika kulturer. Historiefilosofiskt kunde hela denna diskussion återföras på frågan om Västerlandets betydelse och säregenhet, vilket i ett långt tidsperspektiv kanske inte är en så central fråga som den verkar från vår nuvarande horisont.

Diskussionen hämmades också av att det saknades precisa definitioner av hur en kultur skulle avgränsas. Ibland sker en sammanblandning, och man talar om ”den romerska kulturen”, men detta är enligt min mening en poänglös definition av en ”kultur” om den begränsas till den romerska statens område. Under senare år har man istället, inom världssystemforskningen, diskuterat hur dessa olika kulturer flutit samman till en enda världsomfattande

6. Olle Ferm, *Abboten, bonden och hölasset. Skratt och humor under medeltiden*, Stockholm 2002.

vilket minskat den västerländska etnocentrismen. Vagheten i avgränsningen av kulturer i tid och rum finns dock kvar.⁷

Jag tänkte istället ta en annan utgångspunkt och betrakta nationernas och imperiernas storlek. Också detta är ett klassiskt område för syntesforskning på världshistorisk nivå. Både för forskare och den historieintresserade allmänhet har imperiernas uppgång och fall en fascinationskraft. Kanske har det med Västvärldens skräck inför framtiden att göra. Vi föreställer oss att en dag kommer omvärldens revansch. Turister från något annat då framstående område kommer att ströva runt bland ruinerna på Piccadilly Circus och slänga småslantar åt de tiggande engelska barnen. Romarrikets fall har tillhört historieskrivningens utpekade gåtor sedan det engelska imperiet började identifiera sig med antikens Rom.

Men jag kommer inte att ta upp den aspekten heller, hur lockande den än är. Istället skall jag se staternas tillväxt som ett indicium på ökad samhälllig komplexitet. En statsmakt som behärskar ett stort område måste förfoga över en fungerande infrastruktur, en byråkrati, et cetera. En ökad kontroll över yta och över antal människor kan ses som ett indicium på att samhällsstrukturen förmår hantera fler kontakter.⁸ Jag är medveten om att jag här berör – och förbigår – en gigantisk diskussion om statens roll och samhällets funktionalitet.

Att använda staterna som indicium på en ökad samhälllig komplexitet förutsätter att staten är funktionell för människors samhällliga samverkan. Riktigt så enkelt är det naturligtvis inte. Statsmaktens framträdande har också med den sociala strukturens utveckling och de sociala striderna att göra. Nationers och imperiernas storlek har dessutom ett utvecklingsförlopp i sig, i kamp med omgivande stater.

Jag betraktar en stat som den högsta organisatoriska myndigheten i en större region. Den har i princip allmän legitimitet och övergripande maktresurser. Att staten har ett våldsmonopol betyder inte att allt våld, eller ens det mesta våldet, utövas av staten. Däremot måste staten ha möjlighet kunna krossa allt annat våld inom sin region för att hävda sin överhöghet. I stats-teorin har alltid två uppfattningar stått emot varandra: staten som förtrycker, staten som håller samman. Båda uppfattningarna måste behållas. Sta-

7. Se t ex David Wilkinson, "Cities, Civilisations and Oikumenes 1–2", *Comparative Civilizations Review* 27 & 28, 1992–1993.

8. Delvis återgår resonemanget här på Joseph A Tainter, *The Collapse of Complex Societies*, Cambridge 1988 samt på Allen W Johnson & Timothy Earle, *The Evolution of Human Societies. From Foraging Group to Agrarian State*, Stanford 2000 (1987). Se även not 3.

tens uppkomst och funktion har en av sina viktigaste grundvalar i samhällets ökade komplexitet och de problem inom den mänskliga gemenskapen som måste lösas såsom lagar, kollektiva investeringar och omfördelningar. Samtidigt kommer kontrollen över statsmakten att underkastas en bestämd grupp i samhället. Därav följer att staten både är det gemensamma för alla och några fås instrument för maktutövning. Demokratin är ett försök till lösning av detta dilemma.

Jag kommer nedan att tala om *stater* som ett övergripande begrepp, och om *imperier* som beteckningar på de största staterna vilka slagit under sig andra stater, medan jag med *nationer* avser de stater som uppnått en överregional storlek och en fast inre organisation.

Det finns ytterligare en viktig orsak till att jag valt imperiers och nationers storlek som ett indicium på den ökade samhällliga komplexiteten. Imperiernas uppgång och fall är den samhällliga företeelse över vilken man kan etablera en någorlunda säker kvantifiering längre tillbaka i tiden än för någon annan samhälllig företeelse. De äldsta dokumenten och inskrifterna handlar om vilken kung eller härskare som styrde över ett visst område. Även arkeologiska belägg kan ge indicier i form av militäranläggningar, monument, bilder, och så vidare. I synnerhet imperierna, och deras härskare lämnade gärna revirhävdande minnesmärken efter sig. Mätningen av imperiernas storlek kan därför ge ett kvantitativt underlag tusentals år tillbaka.

Imperiernas yttorlek

Försök till beräkningar av nationers och imperiers storlek gjordes redan i början av 1900-talet, men den förste som genomförde dem på ett systematiskt sätt var den estnische forskaren Rein Taagepera, verksam i USA. Delvis hade han ett ideologiskt bestämt intresse av att studera Sovjetimperiets uppgång och eventuella fall, men detta framskyntar endast mycket diskret i hans produktion. Han utvecklade på 1960- och 1970-talen en enkel metod som blivit normbildande. Med hjälp av en uppsjö av historiska atlasarbeten mätte han och hans medarbetare ytan på imperierna. Han definierar då imperier som självständiga politiska enheter med underordnade enheter vilka inte är politiskt självständiga.⁹

9. Rein Taagepera, "Growth curves of empires", *General systems* 13 1968; Rein Taagepera, "Size and Duration of Empires. Systematics of Size", *Social Science Research* 7 1978; Rein Taagepera, "Size and Duration of Empires. Growth-decline Curves 3000 to 600 BC", *Social Science Research* 7 1978; Rein Taagepera, "Size and Duration of Empires. Growth-decline Curves 600 BC to 600 AD", *Social Science History* 1979.

Andra mått, som befolkningsmängd eller någon form av kvalitativ bedömning av imperiernas styrka, förkastar han i sin undersökning som allt för osäkra. Taagepera framhåller att även ytmätningen innehåller betydande mått av osäkerhet, och han ställer frågor som: Hur skall man behandla riket i feodalt sönderfall, vilken grad av dominans skall krävas för att en provins skall räknas som erövrad?

Han kunde etablera någorlunda tillförlitliga kurvor över de största rikena redan från omkring 3000 f Kr, med de första flodrikena och den urbana revolutionen. Därefter blir beläggen allt säkrare, och de stora nationerna allt fler.

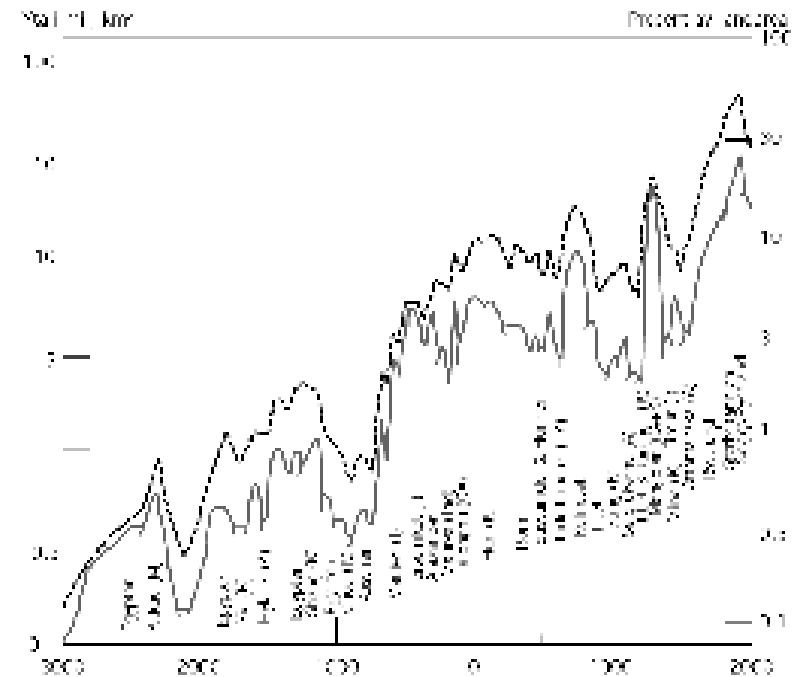
Ett av hans huvudresultat var att relativt isolerade och kompakta imperier hade en geografisk tillväxt vilken som regel följde en logistisk kurva – en s-kurva. Efter en långsam inledning följde en snabb expansion och därefter en utplaning av storleksökningen och slutligen ofta ett sönderfall. Exempel som ges är bland annat Romarriket och det Ottomanska riket.

Dessa imperier hade, som Taagepera uttrycker det, en tillväxtkurva liknande solrosens eller en kemisk reaktion. Som förklaringsgrund påpekar han att inte alla delar av komplexa system är komplicerade. Ett stort antal människor kan ibland vara lättare att analysera än en enskild person. Ett exempel från många individers samvaro, som ger motsvarande kurvor, är ryktesspridning.

Taagepera framhåller att detta inte ger oss ett prognosinstrument. Redan på 1960-talet påpekar han att vi inte kan rita upp s-kurvan för Ryssland (Sovjet) förrän detta rike är lika borta ur historien som Romarriket nu är.¹⁰

För många imperier blir kurvan dessutom helt annorlunda, beroende på omgivande riken, ekologiska förutsättningar eller tillfälligheternas spel. Stormakten kunde skjuta upp snabbt och därefter falla omedelbart, som Alexanders rike – vilket dock egentligen kan betraktas som direkt arvtagare till Perserriket, eller kurvan kunde ligga kvar på samma nivå av geografisk utbredning i århundraden – som det gamla Egypten i en floddal omgivet av öknar.

Även om diagrammen över enskilda imperier har sitt intresse är den viktigaste av Taageperas kurvor den sammanfattande kurvan där han redovisar det största respektive de tre största imperierna under varje tidperiod, se figur 1. Kurvan sträcker sig över femtusen år och visar i stora drag en tillväxt. De tre största imperierna kontrollerar idag cirka 30 procent av jordens landyta. Taagepera föreslår tre tolkningar av denna tillväxt:¹¹

Figur 1.

Den största statens och de tre största staternas expansion, semilogaritmiskt diagram baserat på diagram i Rein Taagepera, "Size and Duration of Empires: Systematics of Size", *Social Science Research* 7, 1978, s 115. Diagram av Stig Söderlind.

Den lägre kurvan anger den största statens storlek, med namnet angivet under. Kod-bokstav för dessa imperiers kärnområde är: A = Anatolien, CA = Centrala och nordöstra Asien, I = Iran, Ind = Indien, K = Kina, M = Mesopotamien. Med & betecknas att två rikena var växelvis störst.

Den övre kurvan är de tre största staternas sammanlagda storlek.

Sifferunderlaget presenteras i Rein Taagepera, "Size and Duration of Empires. Systematics of Size", *Social Science Research* 7, 1978 samt även i William Eckhardt, *Civilizations, Empires and Wars. A Quantitative History of War*, Jefferson, North Carolina 1992. Här är det kompletterat fram till år 2000.

10. Taagepera 1968, s 174.

11. Taagepera, "Size and Duration of Empires: Systematics of Size", s 118f.

1. Man skulle kunna se kurvan som en exponentiell tillväxt, det vill säga en rak linje på en semi-logaritmisk kurva. I så fall skulle hela världen vara enad under en stat i slutet av 2100-talet.
2. Man kan se detta som en s-kurva. I så fall kommer först år 3000 endast 75 procent av jordens yta att vara under de tre största staternas kontroll.
3. Man kan se tillväxten som en sprängvis förändring.

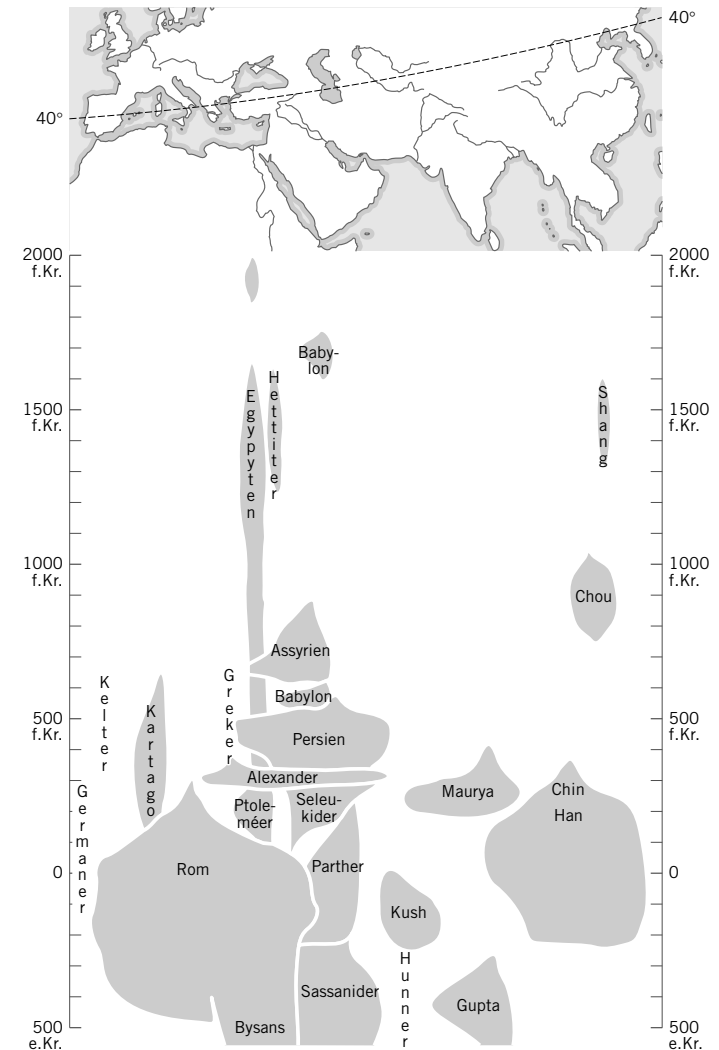
Taagepera är anhängare av den tredje tolkningen. Han menar att det första språnget hör samman med urbaniseringen, cirka 3000 f. Kr. Stadsstater uppstod som en organisk del av urbaniseringen, och då kom också några av dessa småstater att erövra andra. Det andra språnget följde av en utveckling av maktens teknik, där den första stora förändringen skedde i Perserriket 600–500 f. Kr. Inom detta utvecklades en byråkrati som kunde förmedla ansvar och makt uppåt och nedåt, och dessutom etablerades en infrastruktur med ett vägnät, lagar, et cetera. Det tredje språnget kom i samband med européernas världserövring från 1500- och 1600-talen. Kontrollen över världshaven var en viktig del men även den ryska erövringen av Sibirien ingick i detta skeende.

Toppen nås före andra världskriget, och därefter inleddes ett fall. Taageperas kurva slutar omkring 1970. Skulle man fortsätta den ytterligare några årtionden fram till idag skulle de största nationernas och imperiernas storlek fallit ytterligare genom Sovjetunionens kollaps. Kanske kommer världens enande inte alls att ske genom att ett stort imperium lägger under sig hela jorden? I så fall stämmer inte någon av Taageperas tre modeller som en tolkning av framtiden.¹²

Imperietillväxtens orsaker

Det är viktigt att påpeka att större nationer och imperier som ett administrativt instrument växer fram gradvis och parallellt över Eurasien under perioden från före 2000 f. Kr till omkring Kristi födelse. Det kan inte ses som en innovation som sprids exempelvis bara från Västasien. För att illustrera detta har jag gjort ett synkronoptiskt diagram över hur imperierna växer fram

12. I världssystemforskningen finns en övertro på cykler, och det finns till och med de som räknat ut när nästa världskrig skall inträffa och den amerikanska stormakten gå under, nämligen cirka år 2025, se Christopher Chase-Dunn & Bruce Podobnik, "The Next World War. World-System Cycles and Trends", *Journal of World-System Research* 1:6 1995. Min uppfattning är att man inte kan förutse framtida krig och enskilda nationers utveckling så exakt, istället får man nöja sig med att tala om en sannolik generell utveckling och ett spann av möjligheter.

Figur 2.

Synkronoptisk skiss över de största staterna och mera lösligt sammanfogade statsgrupperingar utveckling under de första årtusendena av statsmaktens utveckling. Hela denna imperiernas tillväxt skedde utmed 30–40:e breddgraden i Eurasien.

Detta synkronoptiska diagram bygger på en sammanställning ur olika atlasarbeten, se not till texten om diagrammet.

kring den 30–40:e breddgraden, figur 2.¹³ Utmed denna bredgrad växte alla Eurasiens första imperier.

Deras placering i rummet och relativa storlek presenteras på så sätt att den tredimensionella utvecklingen sammanpressas till en tvådimensionell uttryckt som i huvudsak östlig-västlig utbredning av kärnområdet för imperiet. Detta innebär exempelvis att Han-dynastins utbredning ligger norr om Maurya-rikets. Diagrammets skissartade karaktär måste betonas och det är bara avsett att ange huvudtrender.

För senare perioder är en sådan förenkling inte möjlig eftersom imperierna då har mera komplexa utbredningar och överlappar varandra i norr och söder. Dessutom sprids de så småningom till mer än en kontinent.

Av diagrammet framträder Västasien och Kina som de två ursprungsområdena för större statsbildningar under den avgörande perioden. Denna utveckling ledde i Västasien och södra Europa till en explosiv tillväxt av imperiebildningar omkring vår tideräkningens början. I östra Asien var tillväxten mera gradvis, men där har också imperiebildningen blivit av mer konstant natur. De djupare orsakerna till denna skillnad, främst statsapparaters olikartade uppbyggnad i Kina respektive Europa, går jag inte in på här. Sydasiens visar ett annat mönster med växlingar mellan imperiebyggnad och splittring i mindre nationer. Den totala imperiestorleken har inte bara en språngvis utveckling, det finns också ett mönster av upp- och nedgångar. Efter det första språnget omkring 600 f Kr kan man för de tre största imperierna urskilja en följd av höjdpunkter. Den första inträffar omkring och efter Kristi födelse; den andra omkring år 700 e Kr; den tredje omkring 1300 och den fjärde från 1500-talet och denna höjdpunkt ledde till att en allmänt högre nivå etablerades med globalt omfattande imperier.

Imperiernas tillväxt kan också jämföras med jordbruksteknikens och produktionens utveckling,¹⁴ och det visar sig då att imperietillväxtens rytm delvis men inte helt hör samman med de jordbrukstekniska sprången. (Under förindustriell tid kommer jordbrukets förändring att dominera produktions totala förändring.)

13. Detta tämligen skissartade synkronoptiska diagram baseras dels på handböcker som Chester G Starr, *A History of the Ancient World*, New York 1974. Men framförallt baseras det på en rad olika atlasarbeten, främst tyska (noggranna och detaljerade) och anglosaxiska (översiktliga och pedagogiska). Exempelvis *dtv-Atlas zur Weltgeschichte* 1–2 München 1964–1966; *Grosser historischer Weltatlas*, Bayerischer Schulbuch-Verlag 1–3, München 1972–1981 (1:a och 2:a upplagan); *The Times Atlas of World History*, London 1979 och *Philip's Atlas of World History*, London 1999.

14. Myrdal 2002.

- Byggandet av större imperier når sin första höjdpunkt samtidigt med järnrevolutionen. Detta pågår i praktiken från 600-talet f Kr till omkring Kristi födelse. Här finns en överensstämmelse med teknikutvecklingen.
- Uppgångsfasen under 600–800-talet har Tang-dynastin i öster, Tibets stormaktstid, Kalifatet samt det relativt sett mindre Frankerriket i väster. Dessa imperier har delvis drivit fram varandra. Men detta uppsving för imperier är inte samtida med någon stor teknikutveckling. När det tekniska språnget sker, omkring år 1000 över hela Eurasien med innovationscentra i Kina, Västasien och Europa, krympte de stora imperierna. Det finns dock ett samband mellan Kalifatets etablering och spridningen av olika kulturväxter i den så kallade arabiska gröna revolutionen före år 1000.
- Nästa stora uppsving för imperiebyggen pågår från 1200-talets mongolstorm fram till Timurs valde omkring 1400. Detta imperieuppsving har samband med den ekonomiska krisen, och perifera folk erövrade då kärnområdena. Imperieuppsvinget under denna period är således snarast motsatt teknikrevolutionen och kan istället ses som både stagnationsbetingat och krisutlösande.
- Det senaste uppsvinget för imperiebyggen från 1500-talet inleds med en ekonomisk uppgångsfas, statsmaktens stärkande och Europas koloniala erövringar. Detta uppsving fortsätter dock in i 1600-talet med dess stagnation i Europa och Kina – som dock inte bygger upp globala imperier. Imperiebyggandet inleds således som en del av ett (mindre) teknikuppsving men fortsätter därefter genom en agrar-teknisk stagnationsfas över i nästa ekonomiska uppgångsfas.

Denna beskrivning gäller bara det största och de två därefter största imperierna. Om man istället ser på alla större imperier och nationer framträder en delvis annan bild.

Imperiers och nationers yta

Tyvär har Taagepera bara publicerat enskilda imperiekurvor fram till 600 e Kr. I ett försök till kvantitativ sammanfattning av krigen genom historien har William Eckhardt också redovisat den sammanlagda ytan för alla större nationer.¹⁵ Han baserar sig främst på Taageperas opublicerade arbeten. Ett av

15. William Eckhardt, *Civilizations, Empires and Wars. A Quantitative History of War*, Jefferson, North Carolina 1992.

huvudresultaten är att i stort sett hela jordens yta idag är lagd under "imperier", vilket naturligtvis är en riktig tolkning eftersom våra dagars stater mer än väl motsvarar den yta och den makt som de första "imperierna" hade 3000 f Kr. Jag väljer att kalla flertalet av dessa senare "imperier" för "större nationer", eftersom det annars blir ogörligt att urskilja de som i sin tid var de verkliga imperierna.

Eckhardt anger bara imperiernas och de större nationernas sammanlagda storlek århundradevis. Sannolikt avser han den största yta de hade under århundradet. Hans tabell är därför inte direkt jämförbar med Taageperas redovisning av imperiestorleken som ibland går ned till förändringar över enskilda årtionden, se figur 1. I tabellen nedan har jag för de första årtusendena gjort ett urval ur Eckhardts statistik. Först omkring tusentalet f Kr når den sammanlagda imperiestorleken över en miljon kvadratkilometer (100 mil x 100 mil). Från vår tideräknings början redovisas varje århundrade.

Kurvan över den yta som ligger under alla större nationer följer i stort sett de tre största imperiernas kurva, exempelvis avspeglas mongolrikens expansiva tillväxt och därefter att stora delar av Centralasien försvinner från imperiernas kontroll. Men från 1700-talet, och särskilt med 1800-talet, får den yta som omfattas av alla större nationer ett eget kraftigt uppsving långt utöver de tre största imperiernas tillväxt.

Denna inkorporering av hela världen under starka statsmakter skedde först i hög grad genom kolonialisering och därefter under 1900-talet – med större legitimitet – med koloniernas frigörelse. Redan mot slutet av 1800-talet var 80 procent av all landyta utom Antarktis under större nationers kontroll. Detta är en kvalitativ förändring av samma dimension som de första imperiernas framträdande under århundradena före vår tideräknings början.

För att återvända till imperiernas och nationernas tillväxt som indicium på en ökad samhälllig komplexitet så visar figur 1 och tabell 1 att statsmakten fått en språnghvis ökad kapacitet vad gäller kontroll av stora ytor. Exempelvis har den tekniska utvecklingen inom sjöfart och den starka statens framträdande i Europa samverkat till att det varit möjligt att upprätta marina imperier från och med 1500-talet.

Men att mäta den yta som imperier och nationer kontrollerar är inte något omedelbart indicium på det som jag avsåg att belägga, nämligen en ökad kapacitet att hantera kontakten mellan människor. För att komma åt förmågan att hantera samhälllig komplexitet måste imperiernas befolkningsmängder skattas.

Tabell 1: De större nationernas sammanlagda yta

TID	YTÅ i hela milj km ² av världens hela yta 133 milj km ²
7:e årh	3
5:e årh	6
3:e årh	12
1:a årh före Kr f	16
1:a årh efter Kr f	18
2:a årh	14
3:e årh	15
4:e årh	16
5:e årh	18
6:e årh	21
7:e årh	18
8:e årh	25
9:e årh	19
10:e årh	17
11:e årh	17
12:e årh	10
13:e årh	33
14:e årh	33
15:e årh	19
16:e årh	24
17:e årh	49
18:e årh	69
19:e årh	105
20:e årh	129

Anmärkning: För 15:e århundradet är Inka-riket tillagt till Eckhardts siffror eftersom han i tabellen endast räknar med Eurasien. Källa: William Eckhardt, *Civilizations, Empires and Wars. A Quantitative History of War*, Jefferson, North Carolina 1992, s 223, 231, 234.

Imperiernas befolkning

Eftersom det är människor som skapar historien kan befolkningsmängden betraktas som en mera avgörande faktor än ytstorleken. Ett imperium med 5 procent av ytan men 20 procent av jordens befolkning har i princip större inflytande över världshistorien än ett imperium med 20 procent av landytan

men bara 5 procent av befolkningen. Mot detta resonemang skulle invändningar kunna resas, med en diskussion om vad som avses med inflytande. Men istället för att svara på detta motargument håller jag fast vid att det är samhällslig komplexitet jag är ute efter att indikera, och därmed är skattningen av imperiernas och nationernas storlek i antal människor ett bättre mått på deras förmåga att hantera samhällslig komplexitet än deras ytstorlek.

Parallellt med att Taagepera publicerade sina första kurvor gjorde den historiskt-demografiska forskningen framsteg och det är idag möjligt att framställa en kurva inte bara över de största staternas yta utan också över deras befolkningsmängd. För befolkningsstorleken går det visserligen inte att göra lika detaljerade beräkningar som för ytstorleken. Exempelvis kan man inte årtionde för årtionde följa befolkningsutvecklingen, så som det ofta är möjligt för ytberäkningarna under de senaste 3 000–4 000 åren. Men det är möjligt att göra ungefärliga skattningar århundradevis från perioden före vår tideräknings början och framåt.

Demografen Colin McEvedy har sammanställt befolkningens storlek i enskilda länder från omkring 400 f Kr till idag, och han har i ett diagram redovisat befolkningsmängden i det största imperiet för varje tid.¹⁶

För att undvika att en enda stats utveckling får allt för stor betydelse bör man komplettera McEvedys kurva genom att beräkna även de imperier vilka kom som nummer två och tre i folkmängd. Detta kräver dock omfattande analyser av det slag som Taagepera och hans medarbetare ägnade sig åt, vilket jag inte haft möjlighet till för denna studie. Jag har nöjt mig att med skatta folkmängden i de näst största imperiet i varje tid, och då endast i de fall då dessa näst största imperier varit påfallande stora och utgjort mer än cirka 15 procent av världens folkmängd. Flera stater som kommit på andra plats har inte nått upp till denna nivå, exempelvis Östrom som år 600 hade 13 procent och Kalifatet som år 800 hade 12 procent av jordens befolkning. Tredjeplaceringarna är ännu mer problematiska. År 1600 hamnar det Ottomanska imperiet och det Habsburgska på ungefär samma befolkningsstorlek med 25–30 miljoner invånare, det vill säga 6–7 procent.

I tabell 2 nedan anges den största nationens andel av jordens dåvarande befolkning och den näst störstas andel av befolkningen (om den skattas till över 15 procent), samt hela jordens befolkning i miljoner invånare. Alla siffror är avrundade till hela tal på grund av osäkerheten i så gott som samtliga

16. Colin McEvedy & Richard Jones, *Atlas of World Population History*, Harmondsworth 1978, s 126. Egendomligt nog hänvisar världssystemforskarna sällan till denna kurva.

Tabell 2: Imperiestorlek i befolkning

TID	B E FOLKNING		
	störst %	näst störst % (över 15 %)	hela jorden milj inv
400 f Kr	15	—	100
200 f Kr	26	18	150
Kr f	29	21	170
200	32	21	190
400	18	16	190
600	23	—	200
800	20	—	220
1000	24	—	265
1200	21	—	360
1400	21	—	350
1600	28	18	425
1700	26	25	610
1800	36	—	900
1900	26	24	1625
2000	18	17	8040

Anmärkning: Staten med den största befolkningen är nästan alltid Kina, utom 400 f Kr (Persien) och 400 e Kr Rom. Staterna med den näst största befolkningen är i tidsföljd: Maurya, Indien (200 f Kr); Rom (Kr f, 200 e Kr); Gupta, Indien (400); Mogulerna, Indien (1600, 1700); England (1900). Källa Colin McEvedy & Richard Jones, *Atlas of World Population History*, Harmondsworth 1978 passim. Dessutom finns befolkningskattningar i McEvedys andra arbeten: Colin McEvedy, *The Penguin Atlas of Ancient History*, Harmondsworth 1971; Colin McEvedy, *The Penguin Atlas of Medieval History*, Harmondsworth 1971; Colin McEvedy, *The Penguin Atlas of Modern History* (to 1815) u o, u å, s 5 om imperiestorlek; Colin McEvedy, *The Penguin Atlas of African History*, Harmondsworth 1980; Colin Mcevedy, *The Penguin Atlas of North American History*, Harmondsworth 1988. Om världens befolkning se även t ex Massimo Livi-Bacci, *A Concise History of World Population*, Cambridge 1992, s 31. Angående historiska atlaser se not 13.

siffror, utom för år 2000. Att folkmängdssiffrorna är mer osäkra och svårare att skatta än ytan är också förklaringen till att jag bara anger dem för vart annat århundrade fram till 1700-talet. Först därefter anger jag siffror för varje århundrade. De stater som här nämns är inte alltid desamma som de i tabell 1 eftersom de stater som är störst till ytan inte alltid är de som har störst befolkning.

I redovisningen av de folkrikaste imperiernas andel av världens befolkning framträder en annan bild än i redovisningen av de till ytan största imperierna. Det finns, efter det att de första stora imperierna upprättats århundradena före vår tideräknings början, inte någon tendens till att världen går mot större politiskt enande under ett fåtal imperier med avseende på andelen av världens befolkning. Detta är en dramatisk perspektivförskjutning jämfört med den uppfattning som baseras på ytstorleken om att imperierna fått en gradvis allt större betydelse.

Sedan tvåtusen år har de två största staternas andel legat omkring 30–50 procent av jordens befolkning. Man kan uttrycka det som att förmågan att bygga stora politiska enheter löper parallellt med befolkningens ökning. Eller för att uttrycka sig i de termer jag använder här – den samhälleliga komplexitetens ökning har en utveckling som motsvarar men inte är snabbare, och inte heller långsammare, än ökningen av den samhälleliga organisationens utvidgning på statsnivå.

Det finns dock språng uppåt och nedgångar. Imperiernas toppnivåer med avseende på befolkning ligger tidigt och sent under de senaste två tusen åren. Eftersom det är en delvis annan bild som framträder skall jag återigen periodisera och åter i första hand jämföra med produktionsteknikens utveckling.

- På hundratalet e Kr bodde två tredjedelar av hela jordens befolkning i de fyra största imperierna: Rom, Parthernas imperium, Kush imperium samt Han-dynastin. Detta markerar kulmen av imperieökningen i samband med järnrevolutionen.
- Därefter följde en lång nedgångsfas i de två största imperiernas relativa andel av världens befolkning. Denna nedgång pågick i huvudsak under hela medeltiden. Visserligen är tabellen så glesmaskig att den inte fångar in mongolernas höjdpunkt, men det var först när de etablerade kontroll över Kina som de kom att slå under sig betydande delar av jordens befolkning, och då var det ett Kina i stagnation de erövrade.

- Uppgången från 1500-talet och under följande århundraden kulminerade med att två tredjedelar av jordens befolkning var samlade under fyra imperier omkring år 1900: Kina, Storbritannien, Ryssland och Frankrike. Detta har ett samband med den ytökning av imperierna som följde med 1500-talets teknikutveckling och därefter med de agrara revolutionerna under 1700-talet och slutligen med den begynnande industrialiseringen och uppdelningen av världen.
- Den absoluta höjdpunkten varade dock bara i några årtionden omkring år 1900, och idag sjunker de största imperiernas befolkningsandel.

En kurva över hur stor andel av världens befolkning som legat under världens samtliga större stater skulle få samma utseende som tabell 1, det vill säga en kraftig ökning under 1800-talet som lämnar de tre största imperiernas utveckling bakom sig och leder till att hela jordens befolkning läggs under olika större och välorganiserade stater.

Ser man enbart till de största imperiernas storlek är imperiet, staten som slagit under sig andra stater, ett samhälleligt instrument som funnits tillgängligt i mer än tvåtusen år. Men efter det att detta instrument blivit tillgängligt har det inte gradvis kommit att ta över världspolitikerna utan förblivit en av de politiska möjligheter som stått tillbuds.

Dessutom gäller det bara på ett allmänt plan att de största imperiernas storlek expanderat parallellt med världens befolkning (och samhällets ökade komplexitet). De största imperiernas relativa storlek följer ett eget förlopp – som nästan alla historiska företeelser, vilket upp- och nedgångarna visar.

Det finns också intressanta konstanter genom historien som framträder i tabell 2. En sådan är att sedan cirka 200 f Kr har det stora östasiatiska slättlandet kring floderna Huang He och Chang Jiang nästan oavbrutet härbärgerat världens befolkningsrikaste stat: kejsardömet, idag folkrepubliken, Kina. Det enda undantaget är mellan 200-talet e Kr och 500-talet e Kr då det rädde politisk upplösning i Kina. Under denna tid intog Romarriket det vill säga Östrom/Bysans tillfälligt ledarplatsen. Den kinesiska ledarställningen har därefter varit så påfallande stor och långvarig att detta förklarar kinesernas uppfattning om sitt eget land som mittens rike. Denna tvåtusenåriga sekvens kan komma att brytas under det kommande århundradet genom att Indien blir världens folkrikaste land. Detta är i så fall logiskt eftersom en annan konstant varit att den stat som kontrollerat Gangesflodens dalgång med dess befolkningskoncentration som regel intagit platsen som nummer två bland de

folkrikaste staterna. Detta gäller även det brittiska imperiet. Utanför tabellen kan nämnas att år 1200 hade sultanatet i Delhi eventuellt nått upp till 15 procent av den totala befolkningen i världen.

Eftersom mitt huvudintresse är sambandet med den agrara utvecklingen är det intressant att se hur de agrara revolutionerna slår igenom. Att Sungdynastin har en stor andel av världens befolkning, trots att dess ytandel var mindre än hälften av Tangdynastins, berodde på ris-revolutionen omkring år 1000. Under 1000-talet ökade Sung-dynastins andel av jordens befolkning till över en tredjedel, men några erövringar av nya regioner genomfördes inte.

En ny expansion kom under 1700-talet med den intensifiering som då genomfördes, och Kinas dominans bland världens folkrikaste stater omkring år 1800 med över en tredjedel av befolkningen markerar höjdpunkten för denna agrara utveckling. Därefter kom överutnyttjande och stagnation i det kinesiska jordbruket, vilket från mitten av 1800-talet ledde till omfattande ekologisk, demografisk och därmed också samhällslig kris inom imperiet.

En jämförelse mellan yta och befolkning låter en annan intressant aspekt framträda. Mongolernas stäppimperier och de tidiga europeiska kolonialväldena hade utsträckning i rummet men låg folktäthet, särskilt efter massdöden av indianer i Amerika. Detta kan förklaras med att den administrativa förmågan att hantera stora ytor ökade – vilket således är orsaken till att andelen av världens yta som låg under de största imperierna ökade utan att deras andel av befolkningen samtidigt ökade. Men det hade också samband med att dessa imperiebildningar – mongolernas och de tidiga europeiska kolonialisternas – var inriktade på handel och plundring mer än på en agrar bas.

De tidiga europeiska kolonialväldena skall dock skiljas från deras efterföljare – 1800-talets kolonialmakter. Under den industriella omvandlingen var målet att dela upp världen med dess marknader och råvarutillgångar. Hela världen drogs in i ett enda ekonomiskt bytessystem, vilket ledde över i statsmaktens generella genombrott.

Sammanfattning

Det finns andra företeelser som kan kvantifieras över långa tidsperioder, och som ger ytterligare indicier på den samhällsliga förändringen. Långa tids-serier är inte heller den enda möjliga metoden att skapa jämförbara översikter över mycket långa perioder; kvalitativa analyser spelar en viktig roll. Men de långa tidsserierna ger en struktur att utgå från.

Urbaniseringens storlek är en företeelse som kan skattas kvantitativt.

Städernas storlek kan grovt beräknas med hjälp av ytstorlek ned i arkeologiska perioder. Urbaniseringen i ett mångtusenårigt perspektiv väntar dock på sin Taagepera – här finns ännu inga genomarbetade och täckande sammanställningar.

De större krigen liksom de större revolutionerna är andra indicier, men här finns svårigheter med vilket mått som skall användas: antal krig, antal slag, antal döda, et cetera. Eckhardts tidigare nämnda genomgång visar på svårigheterna.

Ett av de viktigaste resultaten av denna sammanställning av imperiers och nationers storlek är att den ifrågasätter att det funnits en huvudtendens som leder till att de största imperierna gradvis kontrollerat allt större del av alla pågående aktiviteter. Imperiernas kapacitet att hantera stora folkmängder tillväxer parallellt med att befolkningen ökar, vilket kan antas ha motsvarigheter i en allmän tillväxt av samhällslig komplexitet på olika organisatoriska nivåer. Det har visserligen funnits en tendens att imperier lägger under sig allt större ytor, men först med omvandlingen från 1800-talets början till mitten av 1900-talet leder detta till att en snabbt ökad andel av världens befolkning läggs under starka staters kontroll. Detta kommer så småningom, med koloniernas frigörelse, att leda till att de största staternas relativa betydelse minskar – eftersom antalet stora och välorganiserade stater blir så många fler.

Därmed kan man identifiera två stora kvalitativa språng i imperietillväxt. Det första sker från 2000-talet f Kr med en långsam tillväxt (avbruten av kris) som övergår i en snabb 700–500 f Kr. Tillväxten inleds omedelbart efter den första urbaniseringen och det agrartechniska steg som bildade basen för denna, nämligen det andra språnget i jordbruksteknisk utveckling i form av plogbruk, bevattning. Denna förändring är kopplad till den första utvecklingen av handel och internationell arbetsdelning (av basråvaror först koppar – tenn och senare järn). Under denna tid utvecklas den ytomfattande nationen som ett organisatoriskt instrument.

Det andra stora kvalitativa språnget, som inte bara är en befolkningsparallell utveckling av imperiers och nationers förmåga att hantera ökad komplexitet och större människomängder utan en kraftfull ökning av den andel människor som stod under imperiers och större nationers beskydd och kontroll kom med industrialiseringen och den fullständiga internationella arbetsdelning som denna innebar.

För att ytterligare analysera detta samband mellan den internationella arbetsdelningens nivå och den organisatoriska nivån som de större natio-

nerna är ett uttryck för borde man finna indicier på handelns tillväxt och då inte bara lyxhandeln. Att skatta handeln med salt, textilier, metaller et cetera är svårt, men ett indicium kan skeppens, hamnarnas och vägarnas kapacitet vara, vilket, bör tilläggas, dock också var ett resultat av militärteknikens utveckling.

Men inte bara handeln spelar en avgörande roll; underliggande var järnrevolutionen under den första fasen och den industriella revolutionen under den andra – detta var tekniska omvandlingar som dessutom påverkade militärtekniken och gav underlag för sin tids massarméer.

Handeln med järn innebar också att bulkhandeln för första gången fick en reell betydelse för produktionen i dess helhet. Detsamma kan sägas om den industriella revolutionen som också medförde en kvalitativ omvandling av handelns betydelse, då denna fick betydelse för all produktion och konsumtion.

Vidare spelar den ideologiska dimensionen en viktig roll. Axial-åldern kallas den religionernas och filosofiernas födelsetid som inträffar mellan cirka 700 och 500 f Kr, och kanske kommer framtiden att säga detsamma om de politiska ideologiernas födelse och utveckling under ett par hundra år efter franska revolutionen. Båda dessa stora ideologiska omvandlingar har skapat moraliska och ideologiska regelverk för att styra stora politiska enheter. Men att följa denna komplexa bakgrund till de kvalitativa sprången i imperiers och nationers tillväxt leder över i en annan artikel.

Idag tillväxer inte imperierna längre. Hela jorden är lagd under större stater och de omfattande försök till nydragningar av staternas gränser som gjorts ett par gånger under 1900-talet, i världskrigen, lockar förhoppningsvis inte till efterföljd. Istället är det statsförbund, som EU, och internationella överenskommelser genom FN eller andra organ som tycks dominera den fortsatta förändringen. Kanske kommer dessa att uppvisa samma förlopp av tillväxt och fall som imperierna, men huvudtendensen framtingad av den fortsatta ökade interrelationen mellan människor – både i form av kontakter och av konkurrens om begränsade resurser – kommer säkerligen även i framtiden att tvinga fram en ökning av den samhälleliga komplexiteten och en hantering av denna.¹⁷

Varje förutsägelse om förändring i framtiden tenderar dock att överdriva

17. Ulrich Beck, *World Risk Society*, Cambridge 2000, s 14 om att omkring hälften av de lagar som parlamenten i Frankrike, Tyskland och Storbritannien idag utfärdar är "transplant directives issued by Brussels, the World Trade Organization, and so on". Dessa lagar och överenskommelser har dels sin grund i övernationella frågor som de miljörelaterade, dels i multinationella företags och organisationers verksamhet vilken måste regleras.

denna förändrings betydelse. Det konstanta underskattas och möjliga överraskningarna kan bryta långvariga trender, vilket Kennedys ovan nämnda förutsägelse visar. Nationerna kommer att finnas kvar som viktiga enheter i det internationella samarbetet, kriser står framför oss och kommer att tvinga till grundläggande omprövningar.

Den historiska syntesens roll ligger inte heller bara, eller ens främst, i att understödja framtidsspekulationer utan syntesens roll är i första hand inomvetenskaplig. Det återstår att studera den ökade samhälleliga komplexiteten som en av historiens huvudtrender också genom att försöka skapa synteser över andra företeelser i ett långtidsperspektiv; detta kommer att ytterligare klargöra hur denna huvudtrend samspelar med andra huvudtrender.

Summary: World History and the Role of Synthesis. Social Complexity and the History of Empires

The basic characteristic of every synthesis is that it has to present something new built on present knowledge. The major syntheses thus have to include results from other scholars, often in a context and with interpretations that perhaps do not perfectly agree with their original intentions. This article is an example of such a synthesis on a very general level. It deals with the size of states.

A mega-trend throughout history is a growing social complexity in society with increasing and more diversified contacts between people. The growing social complexity is mainly explained by population growth and by a more elaborate division of labour in society.

An indication of this growing social complexity is the expansion of empires and states. Implicit is the assumption that a state is functional at least in that it can handle the level of social complexity in the region it controls. A state also has other aims – it can be oppressive, dysfunctional for the economy, serving a small group, etc. But a largely dysfunctional state will normally dissolve after some time.

Another reason to study the size of states and empires is that this variable can be measured further back in history than most other variables. Three different variables are presented: the area of the three largest states, the area of all well organized and large states, and the number of inhabitants in the two largest states. Each variable offers a new aspect of the general development.

Rein Taagepera presented in the late 1960s and in the 1970s data on the area of

all large states, which he called empires. He also made a curve over the largest state and the three largest states in the world (fig 1). This curve shows a steady growth of the total land area controlled by the three largest states in the world. However after World War II this curve has fallen, which could indicate a shift in the general trend or a temporary change.

If one instead looks at the area under control of all well organized states in the world (table 1), this resembles the development of the three largest states up to the eighteenth century, but then the area controlled by all large, well organized states increases dramatically. At the end of the nineteenth century most of the world's land area was under these states' control. This tremendous change started mainly as colonialism, but when the former colonies became independent states, they became more legitimate among their own populations.

The third variable is based on the proportion of the world population living in the largest states, and it is mainly based on the figures presented by Colin McEvedy (Table 2). Figures are given for the largest and the second largest states (if it had 15 per cent or more of the total population). The picture given here is totally different from that in Diagram 1. Over the last 2000 years there is no general tendency for the largest states to control an increasing part of the world population. Between 30–50 per cent of the world population lived in the two largest states during the whole period. The two peak periods when two thirds of the world population lived in the four largest empires are: 1) the first century after the birth of Christ (Rome, Parthia, the Kushan Empire and China) and 2) around AD 1900 (Great Britain, France, Russia and China). A constant during the entire period is that China nearly always has been the state with the largest population.

This last variable must be considered as more important than the other two as an indication of social complexity. Several decisive steps in the growth of states and empires can be identified and can be combined with other major changes, such as new technology. Two of these stand out among others. The first is when the first large empires were formed – , the centuries before the birth of Christ (Fig 2). Thereafter, the building of empires became a political and military venture. The second decisive step came during the last two hundred years when the entire world has been brought under firm control of organized states.